

İYİLİKSEVERLİK VE ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK BAĞLAMINDA KUTADGU BİLİĞ İLE KÜLTÜR AKTARIMI*

Cultural Transmision Through Kutadgu Bilig In the Context of Benevolence and Modesty

Dr. Neşe KARA ÖZKAN**

ÖZ

Edebiyat eserleri, onları vücuda getiren sanatçıların hayal gücü ve düşünce dünyalarını yansıtmalarının yanı sıra kaleme alındıkları dönemin de izlerini taşırlar. Bunlar dönemlerinden ayrı düşünülemezler. Ayrıca edebî ürünlerde dönemin ait olduğu toplumun kültür ve medeniyet birikimini de görmek mümkündür. Her eser kendi toplumunun ikliminde yetişir ve bu iklimin etkisini yansıtır. Bu bağlamda Kutadgu Bilig, Türk kültürünün aynası niteliğindedir. Bir nasihatname olarak düşünüldüğünde eserde, toplumda bulunan ve şair tarafından bulunması beklenen Türk milletine özgü ve aynı zamanda evrensel nitelikte değerler bulunmaktadır. Bu değerlerin pek çoğu halen güncelliğini korumaktadır. Edebi eserler birer kültür aktarıcısı olarak düşünüldüğünde “Kutlu Bilgi” anlamına gelen Kutadgu Bilig’de de geçmişten bugüne, bugünden gelecek nesillere aktarılacak yol gösterici değerler bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’de yer alan bu değerlerden bazıları cömertlik, paylaşmak, adalet, sabır, dürüstlük, merhamet, vefa, iyilikseverlik, saygı ve alçak gönüllülüktür. Yusuf Has Hacıb’in eserinde 4 temel karakter bulunmaktadır. Bunlar Hakan Küntogdı, vezir Aytoldı, vezirin oğlu Ögdülmiş ve Ögdülmiş’in akrabası Odgurmış’dır. Eserde Küntogdı adaleti, Aytoldı mutluluğu, Ögdülmiş aklı, Odgurmış da kanaati temsil etmektedir. Kutadgu Bilig bu dört karakterin karşılıklı konuşmalarından oluşmaktadır. Yusuf Has Hacıb, kullandığı karakterlerin ağzından yöneticiye bazı konularda nasihatlerde bulunmaktadır. Burada iyi bir yöneticinin sahip olması gereken nitelikler belirtilmektedir. Hacıb, eserinde yönetici nezdinde yaşadığı toplumu idealize etmeye çalışmaktadır. Çünkü Kutadgu Bilig’in yazıldığı dönemde Türklerin İslamiyet’i kabul edişinin üzerinden henüz yüz yıl geçmiştir ve toplumda bazı aksaklıklar yaşanmaktadır. Şair de eseri ile bu aksaklıkların giderilmesini amaçlamaktadır. Günümüzde de farklı nedenlerle de olsa toplumsal olarak bazı aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Örneğin gelişen teknoloji ile sanal âlemin birer üyesi olan ve “z kuşağı” olarak adlandırılan nesil paylaşmak, yardımlaşmak, karşılık beklemeden iyilik yapmak, sabırlı olmak, hoşgörülü olmak, alçak gönüllü olmak gibi erdemlere uzaktır. Burada öncelikli olarak kendini tanıyan, içinde yaşadığı toplumun değerlerini bilen, özümseyen ve bunlara uygun davranan, çevresine karşı duyarlı ve sorumluluk sahibi birer vatandaş yetiştirmenin önemi büyüktür. Toplumlar kendi kültürel değerlerini bilerek ve yaşatarak varlıklarını koruyabilirler. Ancak bunun gerçekleşmesi için geçmişe ait kültürel değerlerin bugüne aktarılması gerekmektedir. Dilin kültür aktarıcısı olması burada kendini gösterir. Çünkü gerek sözlü (tekerleme, bilmece, türkü, mani vb.) gerekse yazılı edebiyat unsurları (hikâye, roman, şiir vb.) aracılığıyla kuşaktan kuşağa kültür aktarımı gerçekleştirilmektedir. Kutadgu Bilig, içerik olarak büyüklere saygı, küçüklere sevgi ve hoşgörü, dilin etkili kullanımı, sofra adabı, sarayda hakanın emrinde çalışanların görevleri (kapıcıbaşı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçıbaşı vb.), evlilik ve çocuk eğitimi gibi pek çok konuda bilgi sunmaktadır. Bunun yanı sıra içerdiği atasözleri ve çeşitli deyişlerle de Türk dilinin zenginliğini göstermektedir. Bu araştırmada Kutadgu Bilig’deki “iyilikseverlik” ve “alçakgönüllülük” konularıyla ilgili olan beyitlerden bazıları incelenmiş ve yapılan açıklamalarla bu iki değer üzerinden eser aracılığıyla kültür aktarımının önemi vurgulanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıb, kültür, kültür aktarımı, iyilikseverlik, alçak gönüllülük.

ABSTRACT

Besides reflecting the thoughts and the fantasy world of the artist who outputted them, literary works also bear the traces of the era in which they have been written. They cannot be thought out of their time period. It is also possible in literary works to encounter the cultural richness of the society and civilization in that era. Every work grows in the climate of its own society, and it represents the traces of it. In this sense, Kutadgu Bilig has the characteristics of a mirror for Turkish culture. When it is considered as a guidance letter, the work contains

* Geliş tarihi: 8 Nisan 2020 - Kabul tarihi: 10 Eylül 2020

Kara Özkan, Neşe. “İyilikseverlik ve Alçak Gönüllülük Bağlamında Kutadgu Bilig ile Kültür Aktarımı” *Millî Folklor* 127 (Güz 2020): 209-222

** MEB, Aksaray İl Millî Eğitim Müdürlüğü Gazipaşa Ortaokulu, Aksaray/Türkiye, ns_kr@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7639-9773.

the virtues that pertain to Turkish nation and also are universal, which are anticipated to be found out by a poet. Most of those mentioned virtues still continue to be relevant. When literary works are thought as a part of cultural transmission, Kutadgu Bilig, which means "Blessed Knowledge", has pathfinder morals to be transmitted to the next generations. Some of those morals are generosity, sharing, justice, forbearance, righteousness, compassion, fidelity, benevolence, esteem and modesty. There are 4 main characters in this work of Yusuf Khass Hajib Balasaguni. Those characters are King Küntogdı, Vizier Aytoldı, Sage Ögdülmiş the Vizier's son, and Dervish Odgurmış, a relative of Sage Ögdülmiş. In order; Küntogdı, Aytoldı, Ögdülmiş and Odgurmış typify justice, fortune, wisdom and conviction. Kutadgu Bilig is comprised of these 4 characters' dialogues. Yusuf Khass Hajib gives advises to the leader on some issues by using the characters. The qualities that a good leader must have are determined in this work. Because it had been only a hundred years since Turks adopted Islam and there had been some inconveniences among people in the times that Kutadgu Bilig was written, Hajib, in the eye of the leader, tries to idealize the society in which he lives in Kutadgu Bilig, and aims to eliminate those problems. Although they have different reasons, it is seen that there can be some social inconveniences today as well. For instance, Generation Z, who became the members of the cyber world with the developing technology, are away from virtues like sharing, patience, cooperation, outright favors, etc. in real life but not in the internet environment. The essential deal here is raising responsible and sensitive citizens who know themselves, know the rules and merits of the society in which they live; respect and obey those virtues. Societies can remain their existence by realizing their own culture. For this to happen, it requires the cultural values to be transmitted to the present from the past. Languages, transmitter of the culture, show themselves in this case, because both oral literature (rhymes, riddles, folk songs, chansonsettes, etc.) and written literature (stories, tales, poems, etc.) are tools to execute the transmission of the cultural elements from one generation to the next. The content of Kutadgu Bilig presents information about many issues like respect to elderly and love to youngsters, tolerance, effective usage of the language, table manners, marriage, child care and assignments of the king's subordinates (head cook, treasurer, ambassador, amanuensis) in the palace. Besides, it also shows the wealthiness of the Turkish language with idioms and sayings. In this study, some of the couplets on "benevolence" and "modesty" in Kutadgu Bilig have been researched, and the importance of cultural transmission through the literary works about these topics was emphasized with the statements conducted.

Key Words

Kutadgu Bilig, Yusuf Khass Hajib, culture, cultural transmission, benevolence, modesty.

Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle ulaşım, iletişim, sağlık, bilim vb. pek çok alanda insan hayatının kolaylaştığını görmek mümkündür. Ancak zaman içerisinde teknolojiyle birlikte insan ilişkileri, alışkanlıklar ve davranışlardaki bazı değişiklikler kültürel anlamda da birtakım değişimlerin temellerini atmıştır. Özellikle 21. yüzyılda baş döndürücü bir hızla gelişen iletişim teknolojilerine ayak uydurma çabaları kültürel boyutta köklü bir değişim ve dolayısıyla kültürler arası etkileşimin artması ile sonuçlanmıştır. İnternetin hayatımıza girmesiyle kitle iletişim araçları yaygınlaşmış ve bu bağlamda dünya bilinenen çok daha küçük bir gezegen haline gelmiştir. Böylesine hızlı bir değişim özünde insan olan kültüre yansımaktadır. İletişimin yaygınlaşması farklı kültürleri tanımayı kolaylaştırırken kültürel değişimleri de beraberinde getirmektedir. Ancak milletler kendilerine özgü olan veya genel anlamda evrensel nitelik taşıya da uygulamadaki farklılıklarıyla diğer milletlerden ayrılan değerleri, yargıları veya anlayışları devam ettirmelidir. Bu devamlılığın sağlanmasında bir başka deyişle kültür aktarımının yapılmasında edebiyat eserlerinin oldukça önemli bir yeri vardır.

Küreselleşen günümüz dünyasında insanların maddiyata daha çok önem verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu durum onların bencilleşmesine yol açmıştır. Geçmişte az bulunan ve pahalı olan eşyalara bugün rahatlıkla sahip olunabildiğinden yeni nesil bir tüketim çılgınlığı içinde sürüklenmektedir. Bunun dışında internet aracılığıyla dünyanın bir ucunda büyük beğeni toplayan bir şarkı, giyecek ya da herhangi bir araç diğer ucuna çok kısa bir sürede ulaşmakta ve evrensel nitelik kazanabilmektedir. Böylesine küçülmüş

bir dünyada genç kuşakların kendi kültürel değerleri ile manevi açıdan da doyuma ulaşmış biçimde yetiştirilmesi gerekmektedir. Erdem, “Ahlakın övdüğü iyilikçilik, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk gibi niteliklerin genel adıdır.” (TDK, 1998: 718). Dolayısıyla erdemli insan da bahsi geçen niteliklere sahip kişidir. Kutadgu Bilig, erdemli insan ve toplum modelinin oluşması açısından incelendiğinde eserde doğruluk, dürüstlük, adalet, vefa, merhamet, sabır, sadakat, arkadaşlık, cömertlik gibi pek çok erdem bulunduğu görülmektedir. Burada iyilikseverlik ve alçak gönüllülükle ilgili beyitlerden hareketle kültürel aktarıma ilişkin incelemelere yer verilmiştir.

Kutadgu Bilig, Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Eserin önemi İslami Dönemde yazılmış ilk edebiyat türünü olmasından da kaynaklanmaktadır. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte yeni bir inanç sistemine girilmiş ve bunun etkisiyle sosyal hayatta İslamiyet öncesindeki döneme ait bazı unsurlarda değişiklikler gözlenmiştir. Bu yeni inanış Türklerin yaşamına nüfuz ederken bazı aksaklıkların ya da Hacib’in gözüyle bazı yozlaşmaların olduğu görülmüştür. Şair de bunları çözmek için kendi gözlemlerinden hareketle yöneticiye hitap ederek aslında bütün halka seslenmiştir. Onlara İslam penceresinden bakarak toplumsal düzenin sağlanması bağlamında ışık tutmuştur.

Kutadgu Bilig üzerinde bugüne kadar içerik ve edebî tür bağlamında pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak şairin gözünden erdemli insana ilişkin beyitlerle değerler üzerinden bir kültür aktarımı yapılmamıştır. Bu araştırma ile ele alınan değerler (iyilikseverlik ve alçak gönüllülük) bağlamında seçilen beyitlerle kültür aktarımı yapılarak Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig hakkında yapılacak kapsamlı çalışmalara yeni bir boyut kazandırılacağı iddia edilmektedir.

1. Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib

Kutadgu Bilig İslâmî Dönem Türk Edebiyatı’nın ilk siyasetnamesidir. Karahanlıların ilk Müslüman hakanı Satuk Buğra Han 960’ta Balasagun’u başkent olarak ilân etmiştir. Balasagun Türkleri İslâmiyeti 960-961 yıllarında kabul etmiştir. Kutadgu Bilig’in yazarı Yusuf Has Hacib 1018 yılında Balasagun’da dünyaya gelmiştir. Hacib küçüklüğünde anadilinden başka Arapça, Farsça, Soğdakçayı da bildiğinden Firdevsi’nin Şahname’sini, Farabî’nin ve İbni Sina’nın Arapça felsefe kitaplarını okumuştur. Hacib’in, Farabî’nin ve İbni Sina’nın ahlâk ve toplum bilim alanındaki görüşlerinden etkilendiği bilinmektedir. Farabî de Batı’nın yani Eflatun ve Aristo’nun ahlâk ve devlet hakkındaki fikirlerinden etkilenmiş, bunları Müslüman bir filozof olarak İslâmiyet’le harmanlamaya ve bu sahada uygulanır kılmaya çalışmıştır. Sokrat ve Eflatun’dan etkilenen İbni Sina’ya göre öfke bir ruh gücü, iyilik bir erdemdir; aklın ayırt etme yeteneği bir ruh gücü, hikmet ise bir erdemdir. Ruh güçlerinin bir denge oluşturması durumunda ise adalet bir erdemdir. Aristo ve İbni Sina’ya göre erdem tek bir eylem olmayıp alışkanlık, huy ve genel tutumdur (Dilaçar, 2003: 20-27). Eflatun, Aristo ve Farabî’ye göre bilgi en büyük erdemdir ve Yusuf Has Hacib’e göre de bütün erdemlerin kaynağı bilgidir. O, insanın yeryüzünde sahip olduğu bilginin karşılığı ahirette ulaşacağına ve bilgisiz insanın hayvandan farksız olacağına inanır (Dilaçar, 2003: 196).

Eserin adında da geçen bilgi kavramı tasavvufta erdemlerin temeli mahiyetindedir. Erdemli insan olabilmek için bulmak, bunun için bilmek gerekmektedir. Bilmek-bulmak-olmak aşamaları yalnız bireysel değil toplumsal gelişimi de kapsamaktadır. Bir siyasetname olan Kutadgu Bilig’in içeriğinin ve üslûbunun yanı sıra bilginin gerekliliği ve bilgili olmanın sağlayacağı erdem, bir yönetici kurgusu içinde sunulmaktadır. Eserde kendisine tavsiyelerde bulunulan kişi hükümdardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bilginin

hükümdar temsilinde halka mâl edilmeye çalışılmasıdır. Neticede dönüşümü amaçlanan kişi değil toplumdur ve bu dönüşümün en önemli aracı bilgidir (Aydemir, 2013: 805-810). Eserin yazılış tarihi Türklerin İslamiyet’i kabul ediş yıllarına denk gelmektedir. Bu dönem yeni bir inançla birlikte yeni bir kültür dairesine giriş sürecidir. Dolayısıyla bir yandan geleneksel Türk kültürü ile Budizm ve Maniheizm inanışlarının etkisi sürerken diğer yandan İslam kültürü toplumda kendine yer açmaktadır. Kutadgu Bilig’in yazıldığı yıllarda İslamiyet’in kabulünün üzerinden yüz yıl gibi bir zaman geçmiştir. Bu süre, yeni kabul edilen bir inanın toplumun tümünde benimsenmesi ve bu yeni dinin gerektirdiklerine göre yeni bir yaşam biçiminin oluşturulması ve sürdürülmesi için yeterli değildir. Böylesine köklü bir değişimin aynı zamanda yayılması ve benimsenmesi gerçekleşemez. İnanç boyutundaki bu değişim öncelikle yönetici kesimden başlayarak yukarıdan aşağıya doğru yani seçkin kesimden halk tabakasına doğru bir yayılmayla kendini gösterir. İslamiyet de bu şekilde önce yönetici ve şehirlilerce kabul edilip benimsenmiş, zaman içerisinde de halk arasında yayılmıştır (Önler, 2008: 442-443). Hacib’in, eserinde seçkin zümrelerden kastı bilgili kişilerdir. O, bilgiye çok önem verdiği için erdemli bir toplumun bilgililerden oluşacağına inanmaktadır. Bu nedenle öncelikle ülkenin yöneticisine seslenmektedir. Çünkü yönetici bilgili olduğu için bütün erdemleri kendinde toplamıştır.

Kutadgu Bilig’de dört ana karakter bulunmaktadır. Buna göre Hakan Küntogdı-Adalet/kanun, Vezir Aytoldı-Saadet, Vezirin oğlu Ögdülmiş-Akıl ve Ögdülmiş’in akrabası Odgurmuş da akıbeti (hayatın sonu) temsil etmektedir. Eser manzum hikâye şeklindedir. Güçlü bir hükümdar olan Küntogdı yalnızlıktan sıkılmıştır ve kendisine akıllı bir yardımcı aramaktadır. Aytoldı da kendini iyi yetiştirmiş, akıllı ve erdemli bir kişidir. Bu nedenle kendine güvenen Aytoldı, sarayda hükümdar tarafından hizmete kabul edilmiştir. Hükümdar Küntogdı’ya adalet, devlet, dilin erdemi ve mutluluğun geçiciliği hakkındaki düşüncelerini anlatır. Ölümçül bir hastalığa yakalanan Aytoldı vasiyetinde oğlu Ögdülmiş’i Küntogdı’ya emanet eder. Küntogdı da Ögdülmiş’i oğlu gibi bakar ve ilerleyen zamanlarda onu hizmetine alır. Bu sırada Ögdülmiş ona iyi bir yöneticilik, vezirlik, kumandanlık, ulu haciplik ve saray hizmetinde çalışan diğer çalışanların görevleri (kâtip, hazinedar, aşçıbaşı, elçi...) hakkındaki düşüncelerini anlatır. Hükümdar Küntogdı, Aytoldı’dan kendisi gibi bilgili birini bulmasını ister. O da akrabası Odgurmuş’tan bahseder. Ancak Odgurmuş dünya işlerinden elini eteğini çekmiştir ve inzivaya çekildiği yerden ayrılıp saraya hükümdarın hizmetine girmek istemez. Kutadgu Bilig’de akıbeti temsil eden Odgurmuş, günlerini sürekli ibadet ederek geçirmektedir böylelikle nefsinin terbiye ederek kendini onun (nefsinin) esiri olmaktan kurtardığına inanmaktadır. Hükümdarın ısrarlı mektupları sonunda onu kırmak istemez ve bir akşam birkaç saatliğine onunla tanışmaya gider. Konuşmaları sırasında hükümdara uyanık olması, ölümü unutmaması, iyilik yaparak iyi ad bırakması, doğruluk, merhamet, sabır, cömertlik, anlayış vb. konularda tavsiyelerde bulduktan sonra tekrar inzivaya çekilir. Küntogdı, Odgurmuş’un düşüncelerinden çok etkilenir. Ögdülmiş ile hükümdarın konuşmaları devam eder. Odgurmuş ise hastalanır ve kendini ziyaret eden Ögdülmiş’e vefalı olması konusunda öğütler verir. Odgurmuş hayata gözlerini yumar ve Ögdülmiş başarıyla devlet işlerini sürdürmeye devam eder (Öz, 2019: 36-37).

Yusuf Has Hacib, eserin okuyana faydalı olacağını şu beyitlerle açıklar: “Kitap adı verdim Kutadgu Bilig’i / Kutlu olsun, okuyanın tutsun elini” (Beyit: 350).¹ Türkler 11. yüzyılda genellikle ilim ve hikmet anlamına gelen ‘bilig’ kelimesinden kaynaklı ‘bilge’ ve ‘biliglik er’ gibi isimler vermişlerdir (Genç, 1997: 144). Kutun kaynağı tanrısaldir,

hikmet ve irfan kuttan gelir. İnsan bilge ve adil kişi niteliklerini kazandığı zaman bizzat kuttur. Kut, yalnız yöneticiler için değil bütün insanlık için konmuş bir ideal olduğu halde aynı zamanda devlet fikrinin çekirdek anlamıdır. Bu anlamıyla devlet insanların kuta kavuşmasını sağlayan bir sistemdir. Kutadgu Bilig'in devlet temelinde işlenmesinin sebebi de budur. Kuta kavuşmak insanın gaflet, bilgisizlik, kin, yalancılık vb. zaafılardan arınmasıdır. Kut, bir bakıma kişinin kudret ile kendi varlığında bütünleşmesidir (Başer, 2011: 153-154).

Kutadgu Bilig, Uygur kültür sahasında yazılan, İslami esaslarla millî değerlerin harmanlandığı bir eserdir. Bu yönüyle Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib ve onun yetiştiği çevrenin ilmî ve felsefi birikimini yansıtmaktadır (İnalçık, 2016: 5). Edebî eserler yazarlarının/şairlerinin düşünce dünyasından izler taşıdığı gibi onun yaşadığı dönem ve çevrenin de izlerini barındırır. Yusuf Has Hacib, yalnız devlet yönetimiyle sınırlı kalmayıp sosyal hayattan da kesitler aldığı için iyi bir gözlemcidir (Özkan, 2019: 51). Yeni bir dünya görüşünün toplumsal bir algıya dönüşebilmesi için bilginin yanında duygu ve davranışın da gelişmesi ve uyumlu bir bütünlük kazanması gerekir. Yusuf Has Hacib'in içinde bulunduğu 11. yüzyılda Türk toplumunda bir yandan eski Türk gelenekleri canlılığını korurken bir yandan da felsefe, bilim ve sanatta yeni bir insan modeli vurgulanır. İslamî yaşam biçimi, bütün bunları kendi içinde harmanlayarak toplumun her alanında kendini hissettirmeye ve yaptırımlarıyla İslam dışı unsurları bertaraf etmeye çalışır. Böyle bir ortamda yeni bir insan ve toplum modeli oluşturmak güçtür. Bunun üstesinden gelebilmek için öncelikle toplumun aksayan yönlerinin belirlenmesi ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekmektedir (Akyüz, 2019: 23-24). Hacib'in iyi bir gözlemci olduğu, onun toplum ve devlet düzenindeki bozulmalarla ilgili olarak yaptığı tespitlerden de anlaşılmaktadır. Eserin 6451-6502. beyitleri arasındaki anlatımlardan şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

1. Bilgili ve akıllı kişiler değil, fena adamlar ortalığı kapladı.
2. Dinî emir ve yasaklara uyanlar gözden düşerken, bunun aksini yapanlar itibar sahibi oldular.
3. Vefa ve güven kalmadı.
4. Ahlâkî çöküş yaygınlaştı. Küçüklerde terbiye, büyüklerde ilgi kalmadı. Kaba insanlar çoğaldı, kibar insanlar kayboldu. Evlat, babaya saygıyı bıraktı.
5. Maddiyata düşkünlük arttı. İnsanlar paraya kul oldu. Hırs ve özentî artarken, fakir, dul ve yetime merhamet gösteren kalmadı (Öz, 2019: 40).

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Şair, eserinde kullandığı 3190 kelime içinde 420 Arapça ve 86 Farsça kelimeye yer vermiştir. Buradan onun Türkçeyi ne kadar önemseydiğini ve ona ne kadar güvendiğini anlaşılmaktadır. Bu ayrıca İslam öncesi Türk dilinin gücünü göstermesi bakımından da önemlidir. Eser mesnevî nazım şekliyle yazılmış olmasına rağmen dördlükler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Hacib'in Eski Türk şiirine ve edebiyatına bağlılığı görülmektedir (Yavuz, 2009: 145-164).

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de yönetici nezdinde topluma seslenerek tespit ettiği toplumsal çöküntü ve aksaklıkların giderilmesinde yol gösterici olmaya çalışmıştır. Aynı zamanda geniş bir İslâm bilgisine sahip olan şair, bu bilgisini eserinde toplumun çeşitli kesimlerinden temsilciler (yönetici, halk, çeşitli meslek mensupları, anne-baba, çocuk...) öncülüğünde okuyucuya iletmeye çalışmıştır. Ancak ona göre bütün bunların ger-

çekleşmesi bilgiye sahip olmayla gerçekleşir. Böylelikle şair, erdemli bir insan ve dolayısıyla toplum modeli oluşturmaya çalışmıştır. Akgün'ün yorumuyla erdemli/olgun insan olabilmenin Hacib nezdinde on bir şartı vardır. Bunlar:

1. İnsanın akıllı ve bilgili olması
2. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, onun rızasını kazanmak için ibadet etmek
3. Faziletli olmak
4. Hoşgörülü, sabırlı, yumuşak huylu ve sakin olmak
5. Alçakgönüllü olmak
6. Kanaatkâr olmak
7. Nefsinin esiri olmamak
8. Helal kazanıp yemek, haramdan uzak durmak
9. Vefalı ve merhametli olmak
10. Fedakâr olmak
11. Hayalî olmaktır (Akgün, 1997: 7-9).

Dilaçar'a göre Yusuf Has Hacib'in insanında bulunmasını beklediği erdemler şunlardır: Doğruluk, iyilik, bilgili olmak, anlayış, merhamet, sabır, cömertlik, soyluluk, yardım-severlik, iyi ad bırakmak, iyi bir yönetici olmak, utanılacak şeylerden sakınmak; dilin erdemini, kusurunu, faydasını ve zararını bilmek; dünyanın geçiciliğine aldanmamak, b yüküllere ve kadına saygı, küçüklere sevgi ve hizmetçilere insafli davranmak (Dilaçar, 2003: 154).

2. Kültür Aktarımı

Kültür, insan hayatında toplumsal yoldan yer bulan maddi ve manevi her unsuru kapsar. Bu anlamda kültür, insan mefhumuyla hemen hemen aynı şeyi ifade eder (Turhan, 2002: 36). Sosyoloji ve kültür antropolojisi anlamında kültür, bir milletin, bir toplumun bütün hayatı ve yaşama tarzıdır (Özakpınar, 2007: 53). İnsanların günlük yaşamının her parçası aslında bütünsel açıdan bakıldığında kültürü oluşturur. Yeme-içme kültürü olarak Türklerin kahvaltıda tükettikleri yiyeceklerle Japonlarınki birbirinden farklılık gösterecektir. Örneğin çayın Türk kültüründe başlı başına ayrı bir yeri olduğu gibi Ruslar için de votkanın yeri farklıdır. Bunda yaşanan coğrafi koşulların da etkisinin olduğu muhakkaktır. Yine yaşadıkları coğrafi bölgeden kaynaklı olarak Arapların yaşamında devenin önemli bir yeri olduğundan Arapçada renk bildiren pek çok kelime de deve renginin çeşitli tonları bulunmaktadır. Bunun dışında güzel sanatlar çatısı altında toplanan mimari, halk oyunu, müzik, resim gibi alanlarda ve giyim-kuşamda da kültürün etkisini görmek mümkündür. İnsan yaşamına şekil veren her şey kültür dâhilindedir.

Kültüre edebiyatla olan ilişkisi açısından bakıldığında ikisi arasında ayna-akis benzerliğini kurmak mümkündür. Aynadaki görüntü, kendisine akseden eşyaya benzer. Edebiyat da bu anlamda kültürün aynadaki aksine benzetilebilir. Buna göre kültür kapsamında ne varsa bunların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür. Günlük dil ve edebî dil, baştan başa bir kültür hazinesidir. Türkler asırlar boyunca dili bir halı gibi işlemişlerdir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk medeniyeti yok olmamış, yalnızca onun üzerine İslami bir örtü geçirilmiştir. (Kaplan, 1996: 10-11). İslami Dönem Türk Edebiyatı'nın yazılı ilk ürünü olan Kutadgu Bilig de bunun bir örneğidir. Yusuf Has Hacib, eserinde içine girilen bu yeni kültür sahasından unsurlar ile İslâm öncesi Türk kültürüne ait unsurların birbiriyle çatışmasına mahal vermeden, bunları sentezleyerek Türk inancı ve yaşayış biçiminin temellerini atmış ve topluma yol göstermiştir.

Her millet kendi değerlerini bilmek ve korumak zorundadır. Bu değerler, o milletin var oluşunda ve ayakta durmasında önemli unsurları da barındırmaktadır. Edebiyatçılar, antropologlar, tarihçiler ve eğitimciler yaptıkları araştırmalarla gelecek kuşakların bu değerleri tanınmasını sağlar. Böylelikle kültürü tehdit altına alan kültür emperyalizminin acı sonuçları da önlenmiş olur (Ulusoy, 2011: 159). Kültür, bir süreç olarak sürekli değişen değerler sistemine sahiptir. Bu özelliğiyle kültür, dinamiktir ve etkileşim içinde oluşmaktadır (aktaran Çetin ve Gürel 2018, Gay 2014'ten). Kültür, doğası gereği değişkenlik gösterir. Bu değişkenlikte, yaşanan dönemin etkisi büyüktür. Özellikle günümüzde teknolojinin etkisiyle iletişim hızlanmış ve değişimin kendisi de bu hıza ayak uydurmuştur. Yeni olan her şey çok kısa bir sürede eskimeye yüz tutmuştur. Milletlerin, geçmişten bugüne süzülüp gelen ve yaşamlarına yön veren kültürel değerleri de bu değişimden nasibini almaktadır. Önemli olan, kişilerin bu değerleri öncelikle kendilerinin öğrenip devam ettirmeleri ve gelecek kuşakların da bunları özümseyerek yaşamlarına yansıtılmalarını sağlamalarıdır. Edebiyat eserleri bu anlamda birer kültür aktarıcısıdır. Sanatçının kalemiyle can bulan ve okura ulaşan mesaj, hafızada yerini bulup yaşamda gerçeğe ulaşacaktır. Örneğin, dini bayramlardan önce evlerde yapılan bayram temizlikleri, misafirlere ikram için hazırlanan tatlılar, özellikle çocuklar için yeni bayramlık kıyafetler, bayram sabahlarında namazdan sonra evde büyüklerin ellerinin öpülmesiyle başlayan bayram neşesi gibi kültürel değerlerin edebî eserler aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılması mümkündür. Böylelikle, kültürel yozlaşmadan uzak kalınarak, bu değerlerin korunması ve devamlılığının sağlanması gerçekleşmiş olacaktır.

3. Kutadgu Bilig'de İyilikseverlik

İyilik kelimesi sözlükte “İyi olma durumu, karşılık beklemeden yapılan yardım, sağlığı yerinde olma durumu, yarar veya elverişlilik” olarak dört farklı anlamda tanımlanmıştır. (TDK, 1998: 1127). İyilikseverlik de karşılık beklemeden bir başkasına yardım etmeyi, onun için yararlı işler yapmayı alışkanlık haline getirmektir. İdeal bir toplum düzeninin sağlanabilmesi, çevresine karşı duyarlı ve yardımsever bireylerin bulunmasına bağlıdır. İdeal bir insan modelinin yetişmesi açısından bakıldığında Kutadgu Bilig bu bağlamda zengin bir içeriğe sahiptir. Yazıldığı çağın kültürel değerlerini irdeleyen ve erdemli bireylerden oluşan örnek toplum modeline öncülük eden eserde öncelikle iyilikseverlikle ilgili beyitlerden örnekler verilmiştir:

- 230 *Eğer halkı yönetmekteyse elin
Hep iyi olsun tavrın, sözün*
- 231 *Gençlik geçer, dirilik uçar
Bu düş gibi dünyadan bedenin göçer*
- 232 *Dirilik sermayedir, getirisi iyilik
İyiliğin getirisi yiyecek giyecek*
- 233 *Dinle ne demiş kişilerin iyisi
Yürüyen, soluyan, ölümlüdür hepsi*
- 234 *Dünyada ne insanlar doğdu bak
Yaşadı bir süre sonra yine öldü bak*
- 235 *Gerek bey, gerek kul, iyi ya da kötü
Adının izi kaldı, kendi öldü*
- 236 *Sana geldi şimdi sıra
Sen iyilik yap herkesten önce*

- 237 *Diri ölür sonra döşenir yere
İyi insanın adı kalır ölse de*
- 238 *İki türlü ad var dilde söylenir
Biri iyi, biri kötü diye dünyada kalır*
- 239 *Kötüye sövülür, iyi övülür
Kendine sor hangisi iyidir*
- 252 *Dünya beylerinden bilgiye erenler
Doğru töre kurmuş iyi kişiler*
- 253 *Bugün de kim iyi diye anılırsa
İyilerin başında önce onlar gelir*

Yukarıdaki beyitler Yusuf Has Hacib'in iyilik yapmayı övdüğü ve onun yararlarını anlattığı 9. bölümden alınmıştır. Şairin karşısında biri varmış gibi onunla konuşarak ona nasihatlerde bulunduğu anlaşılmalıdır. İlk beyitten şairin ülkenin yöneticisine seslendiği görülmektedir. Ona davranışlarında iyi olmasını; konuşmalarında kırıcı olmamasını, tatlı dilli, iyi bir üslûba sahip olmasını tavsiye ediyor. Sağlığın da gençlik gibi gelip geçici olduğunu anlatırken, bu dünya yaşamını da düşe benzetmektedir. Yani düş ne kadar kısa ise dünyalık yaşam da o kadar kısa sürecektir. Burada şair, ölümü hatırlatarak dünyanın geçiciliğine vurgu yapmaktadır. Şairin yaptığı bir başka benzetmede kişinin (yöneticinin), hayatını iyilik yapmak için bir sermaye olarak görmesi gerektiği bulunmaktadır. Şaire göre insan, hayatı bir sermaye olarak düşünürse bunun kazancı iyilik olur; bu iyilik de gelecekte kişiye yiyecek ve giyecek temin eder. Hacib'in Kutadgu Bilig'de okurun dikkatini çekmek için kullandığı sözlerden biri de "Dinle ne demiş kişilerin iyisi" cümlesidir. Böylelikle kendi tavsiyelerini kişilerin en iyisinin düşünceleri ile desteklemekte ve aynı zamanda iyiliğin mantalitesini de yansıtmaktadır. Burada, dünyadaki tüm canlıların sonunun ölüm olduğu, toplumdaki statüsü ya da huyu ne olursa olsun (bey, kul, iyi ya da kötü) hepsinin bu dünyadan göçüp gittiğini, yalnız adlarının hafızalarda kaldığını söylemektedir. Şairin iyilik bağlamında kişinin ölümünden sonra iyi olarak anılmasını önem verdiği ve insanların bunun için çabalaması gerektiğini öğütlediği görülmektedir. Şair burada yine yöneticiye seslenerek iyilik yapma sırasının kendine geldiğini söylemektedir. Ona göre dünyada insanlar için "iyi" ve "kötü" olmak üzere iki ad vardır ve insanlar bu adlara göre hatırlarda kalır. Kötü insanlar kötülükleriyle anımsandığı için gıyaplarında yine kötü sözlerle anılırlarken, iyiler de hayattayken yaptıkları iyiliklerle anılacaklarından haklarında hep iyi sözler söylenir. Yusuf Has Hacib'in erdemli kişi oluşturma yolundaki çabasının esasını bilgi oluşturur. Bu beyitte (252. beyit) bilgili yöneticilerin halkı sağlam hukuk kurallarına göre yönettiğini ve toplumda adaleti sağladığını vurgularken, bunların ancak iyi kişiler olabileceğini belirtmektedir. Şair son beyitte tekrar iyi ad bırakmaya dikkat çekerek zihinlerde iyi olarak hatırlananların daha önce bahsedildiği gibi adaleti başarıyla uygulayan yöneticiler olduğunu söylemektedir. Türk-İslam kültüründe iyi adla anılmak önemlidir. Bu nedenle tarih boyunca ülkeyi yönetenler ve zengin kişiler cami, medrese, çeşme gibi halkın yararlanabileceği eserler bırakmışlardır. Burada amaç bunları yaptıran kişilerin, ölümden sonra da iyi bir adla anılmaları ve halkın hayır duasını almaktır. Kutadgu Bilig'de de iyilikseverlikle ilgili olan beyitlerde bu bağlamda kültürel bir aktarımın yapıldığı görülmektedir.

İyilikseverlikle ilgili olarak kitabın 18. bölümünde Hakan Küntogdı, Vezir Aytoldı'ya adalet hakkındaki görüşlerini anlatmaktadır. Soru-cevap şeklinde olan bu karşılıklı konuşmalarda Aytoldı hakana iyiliğin nasıl bir şey olduğunu sorar. Küntogdı da şu cevabı verir:

- 856 *Hakan dedi: İyi yararlı olandır
Halka çok yararı dokunandır*
- 857 *Hep iyilik eder bütün halka
Yine yaptığını kakmaz başa*
- 858 *Kendi çıkarını gözetmez
Karşılık beklemeden çalışır*

Yukarıdaki beyitlerde iyilik, Hakan Küntogdı'nın ağzından anlatılmıştır. Ona göre iyiliğin temelinde öncelikle insana yararlı olması bulunmaktadır. Kişi başkasına iyilik yapmak istediğinde bunun ona yararının olup olmadığını düşünmelidir. İkinci beyitte yöneticinin her zaman halkına iyilik yapması gerektiğini anlatırken yapılan bu iyiliğin karşısındaki kişinin başına kakılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Son beyitte yöneticinin iyilik yaparken kendi çıkarını gözetmeden, tamamen karşısındakinin yararını düşünmesi gerektiği; ayrıca bu iyiliği karşılık beklemeden yapması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü iyilik, karşılık beklemeden yapıldığında ve her ne durumda olursa olsun insanın, karşısındakine bu iyiliği hissettirme amacı taşımadan yapıldığında bir anlam ve değer kazanır. Aksi halde kişinin toplumda kendini göstermek için kullandığı bir araç olur ve gerçek anlamından uzaklaşır. Yardıma ihtiyacı olanlara iyilik yapmak hem vicdanî bir sorumluluk hem de dinimizin bir gereğidir. Peygamber Efendimiz (SAV)'in de bu konuda "Sağ elin verdiği, sol el görmemelidir." şeklinde bir hadisi vardır. Ayrıca karşılıksız yapılan iyilikle ilgili olarak "İyilik yap denize at, balık bilmezse Halik bilir." şeklinde bir atasözü de bulunmaktadır. Atasözleri verilmek istenen mesajı içeren kısa ve özlü sözlerdir. Aynı zamanda toplumun bir olguya bakış açısını yansıtmaya ve o kültürün bir parçası olma özellikleri de bulunmaktadır. Kutadgu Bilig'deki karşılıksız iyilik yapmak anlayışı günümüz Türk kültüründe de karşılığını bulmaktadır. Dolayısıyla bu olguya kültürün devamlılığı açısından bakmak da mümkündür.

Kutadgu Bilig'de Hakan Küntogdı, Ögdülmiş'in Odgurmuş hakkındaki sözlerinden etkilenecek onu huzuruna çağırmakta ve onunla tanışmak istemektedir. Ögdülmiş, hakanın mektubunu Odgurmuş'a götürür ancak Odgurmuş dünya işlerinden kendini uzaklaştırdığı için saraya gitmek istemez. Ögdülmiş, onun insanlardan uzakta, yalnız yaşadığı için kimseye faydasının dokunmadığını düşünmektedir ve bu konuda Odgurmuş'la tartışır. Odgurmuş, hakanın davetine nasıl bir cevap vermesi gerektiği konusunda Ögdülmiş'in fikrini sorar. Bu konunun ele alındığı 41. bölümde Ögdülmiş'in Odgurmuş'a verdiği cevap şu şekildedir:

- 3498 *Seni almaya geldim oradan kalkıp
Önerim şudur, yürü gidelim şimdi kalkıp*
- 3502 *İnsanlardan kaçyorsun, ne yaptı insanlar sana
İnsanlara katıl, davran insanca*
- 3507 *Nereye gidersen git iyi ol
Soyuna, aslına bakma, iyiliği kendinde ara*
- 3508 *İnsanın iyisi bak unutmaz kendini
Nereye giderse gitsin arar doğru yolu*

- 3509 *İnsan iyi olmalı, iyi tutarsa tavrını
Nerede olursa olsun bulur bin türlü sevinci*
- 3510 *İyi her yerde iyi olur
İyiliğinin yanıtı olarak iyilik bulur*
- 3511 *Sen iyi tut tavrını, kötü olma
Nerede istersen yürü, korkma*

Ögdülmiş, Ogdurmuş'un insanlara yararlı olabilmesi için hakanın davetine icabet etmesi gerektiğini söyler ve iyilikseverlik hakkında da bazı tavsiyelerde bulunur. Ona nerede bulunursa bulunsun yolunu iyilikten ayırmamasını ve bunu yaparken nasıl bir aile ve soydan geldiğini düşünmeden, içinden gelerek iyilik yapmasını öğütlemektedir. İyilik yaparken insanın karşısındaki kişiye faydalı olmasına odaklanması gerekir. 3508. beyitte şair iyi insanların, hangi mevkide bulunurlarsa bulunsunlar kendilerinin nereden geldiklerini ve kim olduklarını asla unutmayacaklarını; doğru yoldan asla şaşmayacaklarını vurgulamaktadır. Hacib, kişinin iyilikten ayrılmadığı sürece daima sevinç ve iyilikle karşılaşacağını müjdelemekte ve iyilik yapması yönünde onu cesaretlendirmektedir. "İyilik eden iyilik bulur." atasözüyle Hacib'in bu konudaki beyitleri arasında anlamsal bir bağ kurulabilir. Dolayısıyla bu değer Türk kültür hayatında geçmişten bugüne güncelliğini koruduğu görülmektedir.

Küntogdı, ilk davetini kabul etmeyen Ogdurmuş'a Ögdülmiş ile ikinci bir mektup gönderir ve onu tekrar saraya çağırır. Aşağıdaki beyitler bu ısrarlı davet üzerine Ögdülmiş ile Ogdurmuş arasında geçen tartışmanın anlatıldığı 46. bölümden alınmıştır:

- 3971 *Yanıt verdi Ögdülmiş, söze başladı
Dedi: Ey kardeşim şunu bil ki*
- 3972 *Hakanın istediği senin iyi olman
İyilikler içinde daha iyiye doğru yol alman*
- 3973 *Bilirsin burada yaptığın ibadet
Kapısını açar nice iyiliğin*
- 3974 *Yine kasaba ve şehirlerde benim söylediğim
Nice türlü iyilik vardır ey yiğidim*
- 3977 *Kötü desen olmaz bu dünya malına
Bunu yiyip sevinmesi için dağıtmalı halka*
- 3978 *Yine ne güzel söylemiş akıllılar başı
İşit bunu sen ey iyi kişi*
- 3979 *Bütün iyiliklere yol açan varlıktır
Bütün hastalıkları iyileştiren varlıktır*
- 3980 *Varlıklı olursa insan bilgiyi bulur
Bütün iyiliklere elini uzatır*
- 3983 *Malı olmazsa alıp vermeye
Elini uzatamaz insan iyiliklere*
- 3984 *Neden bırakıyorsun sen bu iyilikleri
Neden dinlemiyorsun sen bu öğütleri*

Hakan Küntogdı ve Ögdülmiş'in bu kadar ısrarcı olmaları Ogdurmuş'un hiç hoşuna gitmemektedir. O, kendi çizdiği yolda nefisini terbiye etmiş bir şekilde, ibadet ederek Allah'a yakın olmaktan mutluluk duymakta ve bu yaşam biçiminden uzaklaşmak istemektedir. Ögdülmiş ise böyle yaşayarak hiç kimseye yararının dokunmadığını, dünya malının insanlara iyilik yapmak için de bir araç olarak kullanılabileceğini anlatmaktadır.

Öğdülmiş Oğgurmış'a inzivaya çekilerek yaptığı ibadeti de küçümsemeden, kendisine iyilik sağladığını ancak halkın da pek çok iyiliğe ihtiyacı olduğunu ve bunları onun yapabileceğini söylemektedir. Dünya malını tamamen kötüleyip ona sırt çevirmemek gerektiğini, aksine bu malı dağıtarak, ihtiyacı olan insanların bunu kullanması sağlanmalıdır. Ona göre insan, sahip olduğu malı başkasıyla paylaşmalı ve böylelikle onlara iyilik yapmalıdır. Öğdülmiş, Oğgurmış'ın kendini toplumdaki soyutlamasıyla dünya malı ile yapılacak iyiliklerden de kendini uzaklaştırdığını söyleyerek onu ikna etmeye çalışmaktadır. İslam inancına göre kul, malının bir kısmını Allah yolunda harcamalıdır. Bahse konu olan beyitlerde varlığın insanlara iyilik yapmak için kullanılmasından söz edilmektedir. Hacib, eserinde İslam anlayışını benimsetmeye çalışmaktadır ve bunun bir gereği de kişinin sahip olduğu malın bir kısmını yoksullara vererek iyilik yapmaktır. İnanç boyutunda ele alındığında paylaşmanın ve dayanışmanın kültürel arka planının günümüzde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

4. Kutadgu Bilig'de Alçak Gönüllülük

Alçak gönüllü Türkçe Sözlük'te "(makam, para vb. durumlarda) Aşağı olanları kendisiyle eşit tutan veya kendi değerini olduğundan aşağı gösteren kimse." olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1998: 75). Kutadgu Bilig'de, adından da anlaşılacağı üzere bilgi ve bilgili olmak tüm erdemlerin temelini oluşturmaktadır. Buna göre ancak bilgili bir kişi alçak gönüllü olabilir. Buradaki bilgiden kasıt, araştıran, öğrenen, nerede ve nasıl konuşması ya da davranması gerektiğini bilen, toplumdaki kültürel değerlerin farkında olan ve bunları gerçek yaşama aktarıp yaşatabilen insanların sahip olduğu bilgidir. Kutadgu Bilig'den alçak gönüllülük ile ilgili olan beyitlerden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Vezir Aytoldı hastalanır ve ölümün yaklaştığını anladığında Hakan Küntogdı'ya vasiyetname bırakır. Konuyla ilgili olarak eserin 23. bölümünden alınan beyitler şunlardır:

- 1375 *Ateşe atma kendini bu dünya için*
Bedenden öcünü al, kır boynunu nefsinin
- 1376 *Bu dünyanın beyi sensin, ona olma kul*
O bırakmadan, sen onu bırak dul
- 1377 *Kibirlenme, gönlünü yükseltme fazla*
İnanılmaz, güvenilmez bu dünyaya
- 1378 *Yakın tut kendine iyi insanları*
Kötüden uzak dur, dokunur zarar

Vezir Aytoldı ölümünün yaklaştığını anladığında bu dünyanın güzelliğine aldanmış olduğundan öteki dünya için hiçbir şey yapmadığına pişman olmuştur. Bu nedenle çok sevdiği ve saygı duyduğu Küntogdı'nın da kendisi gibi pişmanlık duymaması için vasiyetinde ona tavsiyelerde bulunmaktadır. Yukarıdaki beyitlerde de Hacib, Aytoldı'nın ağızından gelip geçici olan dünya yaşamına aldanılmaması gerektiğini, dünyevî hevesler için nefsinin esiri olunmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda alçak gönüllü olarak dünyaya güvenilmemesini ve kişinin, kötülerden sakınarak iyi insanlarla ilişki kurması öğütlenmektedir. Yusuf Has Hacib'in Küntogdı dışında oğlu Öğdülmiş'e verdiği nasihatlerde de alçak gönüllülüğe yer vermesinden onun bu erdemi ne kadar önemseydiği görülmektedir. Bu bağlamda Öğdülmiş'e verilen öğütlerden alçak gönüllülükle ilgili olarak şu beyitler dikkat çekicidir:

- 1504 *Eğer hakan bir gün isterse seni*
Düzgün tavırla hizmet et, reddetme onu

1505 *Aymaz olma, başıboş koşup durma
Doğru ol, alçak gönüllü ol, sözünde dur.*

Vezir Aytoldı'nın vefatından sonra Hakan Küntogdı onun vasiyetine uyararak Aytoldı'nın oğlu Ögdülmiş'i yanına alır ve ona yakın ilgi gösterir. Türk-İslam kültüründe emanete gözü gibi bakma ve emanete hıyanet etmeme durumu söz konusudur. Bunun gerçekleşmesi için de güven duygusunun bulunması gerekir. Aytoldı çok güvendiği Küntogdı'ya oğlunu emanet eder. Emanete değer verme ve onu koruyup kollamanın, Türk kültüründe yüzlerce yıl önceki öneminin bugün devam ettiği görülmektedir. Bu değer devamlılığını sağlayan kaynağın, nesilden nesle aktarımı yapılan kültür olduğu düşünülmektedir. Ögdülmiş iyi eğitim aldığından zamanla kendini geliştirir ve hakanın beğenisini kazanarak onun hizmetine girer. Küntogdı ile aralarında geçen konuşmada (28. bölüm) hakan, Ögdülmiş'e beyliğe yaraşan bir beyin nasıl olması gerektiğini anlatmasını ister. Ögdülmiş'e göre iyi bir beyin vasıflarından bazıları şunlardır:

- 1963 *Halk için beyin çok seçkin olması gerek
Gönlü, dili doğru, tavrı ılımlı olması gerek*
- 1964 *Bilgili, akıllı, halkına ılımlı
Eli açık, gözü gönlü tok olmalı*
- 1965 *Her türlü iyiliğe el uzatmalı
Edepli, alçak gönüllü ve tavrı düzgün olmalı*
- 1966 *Böyle bir bey halkına layık olur
Bu beyden iyi bir soy yetişir*
- 2071 *Şu birkaç şey gerekir beye ey hakan
Halkın ona değer vermesi ve sevmesi için*
- 2072 *Güler yüzlü, tatlı dilli, alçak gönüllü olmalı
Bütün davranışları bunlara uygun olmalı*
- 2077 *Asık yüzlü, iri sözlü, kaba tavırlı ve kibirli
İnsan yerilir ve yoluna girmez işleri*
- 2078 *Küstahlık, acelecilik, kolayca gururlanmak
Uzaklaştırır kendisinden herkesi*
- 2115 *Bey gereksizce kibirli ve gönlü ulu olmamalı
Kibir doğru yolundan çıkarır insanı*
- 2118 *Büyüklik taslar ve kibirli olursa beyler
Ey oğul, kuşkusuz ucuzluk görürler*
- 2119 *Kibirle göğşe ağmaz kişi
Alçak gönüllü olanın bozulmaz işi*
- 2120 *Kibir yararsızdır, gönlü soğutur
Alçak gönüllü olmak kişiyi yüceltir*
- 2121 *Beyin alçak gönüllü olması gereklidir
Eğer böyle değilse ondan yüz çevirmelidir*
- 2122 *Bey hem açık hem alçak gönüllü olmalı
Suçlu kişilerin suçunu bağışlamalı*
- 2123 *Erat hemen ona ısınır ve içten bağlanır
İçten bağlı kişiler gönülden hizmet eder*

Yukarıdaki beyitlerde Yusuf Has Hacib, Ögdülmiş'in ağızından iyi bir beyde bulunması gereken nitelikleri anlatmaktadır. Eserin 28. bölümünde Ögdülmiş'in beyliğe yaraşır

bir beyin vasıflarını anlattığı bölümde iki yüz yirmi altı beyit bulunmaktadır. Burada alçak gönüllülükle ilgili olan on beş beyte yer verilmiştir. Hacib'e göre alçak gönüllülük dışında bey yumuşak huylu, bilgili, akıllı, dürüst, iyiliksever, ahlaklı, güler yüzlü ve tatlı dilli olmalıdır. Bunlar alçak gönüllü bir insanın zaten karakterinde kendiliğinden bulunması mümkün olan erdemlerdir. Bir başka deyişle alçak gönüllülük diğer erdemleri de beraberinde getirir. Şaire göre bey, alçak gönüllü olduğu sürece halkına layık olur. Yukarıdaki beyitlerde Hacib alçak gönüllülüğü anlatırken bunun karşıtı olan kibirli olmayı da ele alarak bu huylara sahip olanları nelerin beklediğini ya da yaşamda nelerle karşılaşacaklarını anlatmaktadır. Ona göre kibirli insan sevilmez, çevresindeki insanlar ondan uzaklaşır, doğru yoldan sapar ve işleri kötüleşir. Halbuki alçak gönüllü olanın işleri yolunda gider. Erdemler, kültürün birer parçasıdır ve ondan ayrı düşünülemez. Alçak gönüllülük, çağdaş insan modeli açısından bakıldığında evrensel bir erdem olmasının yanı sıra Türk-İslam kültüründe de yüzyıllar boyunca kabul görmüş ideal bir insan niteliğidir. Yöneticilik bağlamında ele alındığında da iyi bir yöneticide bulunması gereken en temel özelliklerden biridir. Türk tarihinde yöneticiye her zaman saygı duyulmakla birlikte yöneticinin de kibirden uzak durup, alçak gönüllülükle halka muamele ettiği bilinmektedir. Kutadgu Bilig'den alınan bu beyitler Türk kültüründe yönetici-yönetilen ilişkisinde alçak gönüllülüğün önemini göstermektedir. Alçak gönüllülük, çeşitli vesilelerle insanlara aşılanması gereken bir erdemdir. Kültür aktarımının edebî eserler yoluyla da yapıldığı gerçeğinden hareketle Kutadgu Bilig'de bulunan ilgili beyitler, günümüz Türk insanına kendi kültüründe yer alan bu değerın kazandırılmasında ve devamlılığının sağlanmasında etkilidir.

Sonuç

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de İslamiyet'i kabullenen Türklere, hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğu elde edebilmek için bu inanç temelinde davranışlarını şekillendirecekleri yeni bir yaşam biçimi sunmaktadır. Şair, eserinde erdemli bir insan modeli oluşturarak bütün erdemlere (iyilikseverlik, saygı, vefa, alçak gönüllülük, dürüstlük, hoşgörü vb.) bilgili olmakla sahip olunabileceğini göstermektedir. Şairin sunduğu bilgiler yaşadığı çağa ışık tutarken bugün de erdemli insan yetiştirmek adına güncelliğini korumaktadır. Bu bağlamda Kutadgu Bilig'den bazı insanî değerlerin kültürel aktarım yoluyla da yapılmasının etkili olacağı düşünülmektedir.

Kişiler aile ve toplumsal çevrede kazandıkları deneyimleri okulla birlikte pekiştirip; edebî eserler aracılığıyla öğrendiklerini farklı hayatlarla karşılaştırarak, örnek teşkil eden insanları görerek kendilerine rol model seçme olanağı bulurlar. Bu nedenle kültür ve sanat ürünleri ile edebî eserler, değerlerin benimsenmesinde oldukça önemlidir (Açık, 2019: 46). Kalenderoğlu (2019) ve Özkan (2019), çalışmalarında Kutadgu Bilig'in özellikle yeni yetişen nesillerimize ve genç kuşaklara öğretilmesinin önemini vurgulamaktadırlar. Türk Edebiyatı'na ait ürünlerden öğrencilerin seviyelerine uygun olarak Türkçe eğitiminde yararlanılması hem genel kültür ediniminde hem de Türkçenin zenginliğinin ve köklü geçmişinin gösterilmesinde oldukça etkili ve önemlidir. Edebî metinler, günlük yaşamda bireylere kazandırılmaya çalışılan bazı davranışların benimsenmesinde etkili olmaktadır. Kişi okuduğu metinde kendi yaşamından kesitler bularak benzer durumlarda nasıl tepki vermesi gerektiğine ilişkin çıkarımlarda bulunabilir. Bu eğitim hikâye, şiir, anı gibi çeşitli metin türleriyle sağlanabilir. Yusuf Has Hacib'in gözlem gücü Kutadgu Bilig'de gerek yönetici ve halk tabakasındaki çeşitlilikte, gerekse karakterlerin ağızdan

erdemli insan ve toplum düzeninin oluşturulması amacıyla belirtilen davranış modellerindeki zenginlikte görülmektedir. Kutadgu Bilig iyi bir yöneticinin çeşitli erdemleri bünyesinde barındırması gerektiğini savunduğundan içeriği dolayısıyla kişilerin davranış eğitimi bir araç olarak kullanılması gereken sağlam bir kaynaktır.

Türk Edebiyatı'nda ilk siyasetname, ilk nasihatname, ilk vasiyetname ve İslami Dönem Türk Edebiyatı'nın ilk yazılı eseri olmak gibi pek çok ilkleri bünyesinde toplayan Kutadgu Bilig'in, içeriği dolayısıyla bir kültür aktarım aracı olarak kullanılması günümüze ışık tutarak kendi kültür tarihinden beslenen bilinçli bir toplumun oluşmasında da etkili olacaktır. Bu çalışmada Yusuf Has Hacib'in yaşadığı çağdan hareketle iyilik ve alçak gönüllülüğe bakışını yansıtan beyitlerinden bazılarına yer verilmiş ve bu beyitlerle kültür aktarımı yapılarak, değerlerin içselleştirilmesi ve günümüz toplumunun bir bakış açısı geliştirmesinin sağlanması amaçlanmıştır.

NOTLAR

1. Has Hacib, Yusuf. *Kutadgu Bilig*. Çev. Ayşegül Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

KAYNAKÇA

- Açık, Fatma. Kutadgu Bilig'de Çocukların Eğitimi ve Dürüstlük Kavramı. *Türk Yurdu*, 386 (Ekim 2019): 44-46.
- Akgün, Mehmet. Kutadgu Bilig'de İnsan ve Kâmil İnsan. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (3): 1-12.
- Akyüz, Hüseyin. *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojike Siyasal Söylem*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Aydemir, Ö. Kasım. "Kutadgu Bilig'in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi". *Turkish Studies*, 8 (Kış 2013): 803-810.
- Başer, Saif. *Türk İnanma ve Anlama Modeline Dair*. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2011.
- Dilaçar , Agop. *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Genç, Reşat. *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: TKAE Yayınları, 1997.
- Gürel, Davut ve Turhan Çetin. "Sosyal Bilgiler Dersi ve Kültür Aktarımında Edindiği Rol Üzerine Bir İnceleme". *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 6-2 (2018): 22-40.
- Has Hacib, Yusuf. *Kutadgu Bilig*. Çev. Ayşegül Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- İnalçık, Halil. "Sunuş", *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*. Haz. Gulnisa Jamal ve Muhammet Savaş Kafkasyalı. Ankara: T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2016.
- Kalenderoğlu, İhsan. "Türk Dünyasının Altın Hazinesi: Kutadgu Bilig". *Türk Yurdu*, 386 (Ekim 2019): 34-35.
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- Önler, Zafer. "Kutadgu Bilig'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar". *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (Yaz 2008): 441-455.
- Öz, Mehmet. "Kutadgu Bilig'de Devlet ve Toplum Anlayışı". *Türk Yurdu*, 386 (Ekim 2019): 36-40.
- Özarpınar, Yılmaz. *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2007.
- Özkan, Ömer. "Değer Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig'e Bakış". *Türk Yurdu*, 386 (Ekim 2019): 47-51.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002.
- Ulusoy, Kadir. "Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü". *Millî Folklor*, 89 (Bahar 2011): 159-169.
- Yavuz, Kemal. "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37 (2009): 137-180.